

DZINTARA PRAKŠU VEIDOŠANĀS, TERITORIALITĀTE UN NOZĪMĪBA LATVIJĀ 19. UN 20. GS.

Kristīne Krumberga

kristine.krumberga@gmail.com

Anita Zariņa

anita.zarina@lu.lv

Atslēgas vārdi: *dzintars, dzintara prakses, Dzintarzeme, Pērkones muiža, Palanga, sīkrūpniecība*

*Nu sala, nu sala,
Nu labi sala,
Sasala jūriņa
Līdz dibenam.
Nu laba braukšana
Dzintara zemē
Dzintara zelteņu
Lūkoties*

*Pārvedu brālim
Dzintara sievu.
Sedza man māršiņa
Dzintara sagšu.
To liku pūriņa
Dibenāi.
Viss manis pūriņis
Dzintara vizē.¹*

Dzintars un dzintara tradīcijas bieži vien tiek dēvētas par latviešu kultūras simbolu un latviešu tautas seno mākslu, tomēr izsekojot dzintara, Latvijas un latviešu kopīgās vēstures veidošanās gaitu, atklājas šī jautājuma neviennozīmīgais, dažkārt pretrunīgais raksturs. Dzintara esamību Latvijas teritorijā noteikušas piekrastes dabas apstākļu īpatnības, taču dzintara nozīmību un prakšu pēctecību pēdējo divu gadsimtu laikā ietekmējuši sarežģītie ekonomiskie, sociālie un politiskie apstākļi.

Akcentējot dzintara prakšu pārmaiņu raksturu un to teritoriālās izplatības iezīmes, dzintara prakšu pārrāvumi un atjaunojumi atspoguļoti saistībā ar ekonomiskiem, sociāliem un politiskiem kontekstiem, tādējādi parādot dzintara nozīmības un piesaistes Latvijas teritorijai veidošanās līdz šim plašāk neiztirzātos aspektus.

Dzintara zeme ir minēta jau latviešu tautasdziesmās, tomēr nevis kā latviešu zeme², turklāt par tās atrašanās vietu un aprisēm joprojām var izteikt tikai minējumus, tajā skaitā, arī pēdējā laikā aktualizēto senā dzintara ceļa atspoguļojumā³. Latvijas teritorijā, lai arī nenozīmīgos daudzumos, dzintars ir bijis un joprojām ir saistīts ar noteiktām vietām, piem., atsevišķiem atradumiem seno lagūnas ezeru nogulumos, izskalojumiem jūras krastā, lai gan ekonomiski nozīmīga dzintara ieguve aprimusi jau kopš 20. gs. sākuma. Taču tieši 20. gs. ir laikposms, kura gaitā dzintars un Dzintarzeme pamazām kļūst par semantisku simbolu jaunajai Latvijas valstij un eventuāli arī visai Latvijas teritorijai.

Mūsu pētījuma ierosme ir meklējama nevis senās dzintara zemes, dzintara tirdzniecības ceļu vai uz mūsdienām pārnestajā seno dzintara prakšu⁴ nozīmīgumā, bet gan Dzintarzesmes izveidē par teritoriālu un vienlīdz nacionālu simbolu un tai prototipiskas ainavas meklējumos 20. gs. laikā un tagad. Mūsdienu sabiedriskajā priekšstatu telpā dzintara īpašā vērtība un simboliskā nozīme, atsaucoties uz dainām⁵, pagājušā gadsimtā otrajā pusē aktualizēto arheoloģisko⁶ un etnogrāfisko mantojumu⁷ un dzintarapstrādes tradīcijām⁸, joprojām tiek rastas vēsturiskajās un aizvēsturiskajās saiknēs ar Latvijas teritoriju un latviešiem. Tomēr smalkāk caurskatot pēdējo divu gadsimtu notikumu attīstības gaitu un to dažādos pavērsienus, priekšplānā izvirzās dažādi kontrastējoši vairāk vai mazāk vērtētie dzintara teritoriālie un sociālekonomiskie aspekti. Tādējādi šī raksta uzmanības centrā, izmantojot ģeogrāfisku pētījuma pieeju, ir dzintara prakšu veidošanās galvenokārt 19. gs. un dzintara nozīmības studijas gan 19., gan 20. gs. pirmajā pusē.

Raksta iesākumā īsi raksturoti dzintara izplatības apstākļi un areāli Latvijas piekrastē, tam seko arhīva materiālos balstīts dzintara prakšu teritorialitātes un tās telpisko iezīmju atspoguļojums Pērkonas muižas gadījumā. Ceturtajā nodaļā atspoguļoti dzintarrūpniecības aizsākumi, īpaši ilustrējot Palangas nozīmi un to pavadošās dzintara prakšu teritoriālās pārmaiņas. Dzintara prakšu sociālekonomiskās izpausmes un saistība ar ebrejiem detalizētāk izvērstā piektajā nodaļā, bet dzintara simbolisma veidošanos 20. gs. gaitā sīkrūpniecības un tautas daiļamatniecības attīstības kontekstā atspoguļo sestā nodaļa. Raksta nobeigumā īsumā izvērtētas dzintara prakšu izpausmju un teritoriālā rakstura pārmaiņas no 19. gs. sākuma līdz mūsdienām, mēģinot saprast, kur sakņojas dzintara, Latvijas un latviešu kopīgā vēsture un kas no tās ir saglabājies mūsdienās.

1. Pētījuma kultūrģeogrāfiskais konteksts un metodika

Dzintara teritoriālo prakšu pētījums ir balstīts kultūrģeogrāfijas pieejā, kas ir samērā jauns pētījumu virziens Latvijā un kura izpētes fokusā ir cilvēka materiālās un nemateriālās darbības un to izpausmes saistībā ar dabas vidi un cilvēka veidoto dzīves telpas organizāciju⁹. Kultūrģeogrāfijā ir trīs nozīmīgi izpētes virzieni: tradicionālā (vēsturiskās ainavas) kultūrģeogrāfija, jaunā (nozīmīorientētā) kultūrģeogrāfija un vairāk-kā-reprezentatīvā (fenomenoloģiskā) ģeogrāfija. Tradicionālās kultūrģeogrāfijas izpētes centrā parasti ir vēsturiskā ainavas veidošanās un formu analīze. Savukārt jaunajā kultūrģeogrāfijā, kas rietumu akadēmiskajā vidē ir attīstījusies pēdējo 20–30 gadu laikā, uzmanība tiek vērsta vairāk uz nemateriālās kultūras jautājumiem, tādiem kā ideoloģija, vara, nozīme, vērtība, simboli un to telpiskā izpausme¹⁰. Šī pētījuma ietvaros, kas ir

daļa no dzintara plašāka kultūrģeogrāfijas pētījuma, mēs izmantojam galvenokārt vēsturiskās ģeogrāfijas metodiku, taču daļa pētījuma ievirzes izriet no dzintara simboliskuma jautājumiem, kas ir saistīti ar strukturālo pieeju. Tādējādi pētījuma metodika ietver LVVA arhīva materiālu un zinātniskās literatūras analīzi, no kuriem nozīmīgākais ir I. Uhanovas pētījums par dzintarrūpniecību Kurzemē 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā¹¹ un O. Keppena 1893. g. publicētais apjomīgais pētījums par dzintara izplatību impēriskās Krievijas robežās¹². Metodikā ietilpst arī lauka apsekojumi, dažādas kartogrāfiskās analīzes metodes, sabiedrisko mediju kontentanalīze vēsturiskā un mūsdienu dzintara diskursa analīzei.

Dzintars Latvijas vēsturē daudz lielākā mērā nekā tikai fizisks resurss ir simbolu, nacionālu un individuālu nozīmju aptverts elements — tas ir bijis cieši saistīts arī ar varas izpausmēm muižu laikos, dažādām

izmantošanas iespējām un liegumiem. Šajā kontekstā dzintara prakses ietver gan fizisko dimensiju, kas saistīta ar dzintaru kā derīgo resursu, tā ieguvī, apstrādi, gan arī varas aspektus, tajā skaitā tiesības uz dzintaru. Dzintara prakses — mērķtiecīgas darbības dzintara ieguvē, pārstrādē, pārvaldē un lietojumā — atspoguļo visu iepriekšminēto skatpunktu komplekso dabu dažādos laika posmos, prakšu pēctecības un pārrāvumus. To izpēte ir arī solis tuvāk izpratnei, kā veidojas un tiek konstruētas nacionālās identitātes.

Kultūra, līdzīgi kā jebkuras citas cilvēka aktivitāšu izpausmes, ir telpiska, tas ir, izpaužas noteiktās vietās, radot īpašas kultūras izpausmju telpas. Telpiskas ir arī dzintara prakses, kas bijušas atšķirīgas dažādos laikposmos un saistāmas ar noteiktām vietām, specifiskiem procesiem un ierobežojumiem. Turklāt tie nav tikai dabas faktori, kas nosaka dzintara prakšu radīto ainavu. Tie ir gan ideoloģiskie, gan sociālie un ekonomiskie, gan kultūrā situētie aspekti. Cilvēka ģeogrāfijā tiek izmantots jēdziens “teritorialitāte”, kas nozīmē stratēģisku kontroli pār kādu teritoriju, vai tā būtu valsts vai individuāla dzīves vieta¹³. Dzintara teritorialitāte ir saistāma ar dzintara ieguves un apstrādes teritoriālo pārvaldi, tiesībām uz piekrastes (dzintara) ainavu, kā arī vēlāku dzintara simboliskās nozīmes materializēšanos vietvārdos un nosaukumos it visā Latvijas teritorijā.

2. Dzintara vēsturiskā izplatība Kurzemes guberņā

Dzintars ir Baltijas jūras piekrastes derīgais izrakteis, kura lielākie krājumi mūsdienās koncentrēti Sembijas pussalā, agrākās Austrumprūsijas, tagadējās Kaļiņingradas teritorijā. Latvijas piekraste ir dzintara izplatības ziemeļu virzienā tālākais posms. No jūras izskatotā vai no zemes izrokamā veidā Latvijas teritorijā dzintars visvairāk bijis un joprojām nelielos apjomos ir atrodams DR Kurzemē, uz dienvidiem no Liepājas un Nīcas piekrastē, kā arī Baltijas jūras

seno krastu starpkāpu ieplakās izveidojušos ezeru — Papes, Engures, Kaņiera, Babītes — apkārtnē (*1. att.*), tomēr visbiežāk šajā saistībā dažādos 19. un 20. gs. sākuma materiālos tikusi minēta DR Kurzeme, Palanga līdz Rucavai.

To apliecina gan dažādu laiku ģeoloģiskās izpētes¹⁴, gan periodikā minētie atsevišķu atradumu gadījumi. Tā, piem., 19. gs. otrajā pusē inženieris Helmersens (*Georg von Helmersen, Гельмерсен Г. П.*) no Pēterburgas veica zemes slāņu izpēti DR Kurzemē: posmā no Palangas līdz Papes muižai un Nīcai — aizjomos un purvainās platībās Rinkus ciema, Sventājas un Papes ezera apkārtnē, kā arī no Papes ezera līdz Bārtas ietekai Liepājas ezerā, norādot, ka jūras krasta un piekrastes ciemu tuvumā esošajā zemē meklēt dzintara uzkrājumus esot veltīgi¹⁵.

20. gs. sākumā dzintara iegulu meklēšanu pēc Palangas muižas pārvaldnieka Tiškeviča (*Tischkewitz*) aicinājuma tuvējā apkaimē veica kāds pētnieks no Klaipēdas. Tur dzintars tika atrasts “Sventas (Sventājas — *aut.*) sādžā starp lielceļu un jūru tuvējā kūdras purvā — lielā plašā līdzenumā, kas šur tur apaudzis kokiem un tiekot lietots arī kā pļava¹⁶; [...] rakšanu kavē ūdens, kas papriekš no bedres jāizpumpē, iekāms var rakšanu turpināt, caur ko tiek visai daudz laika patērēts. Pie visa dzintara slāņi atrodas 8–10 pēdu dziļumā zem kūdras slāņiem.”¹⁷

Tomēr šajā laikā zemē atrastais dzintara daudzums nav ticis uzskatīts par pietiekamu, lai šī apkārtnē izpelnītos Dzintara zemes vārdu, jo vēl 1897. g. laikrakstā “Tēvija” publicētais raksts iesākās ar teikumu: “Kurzeme šī dzintaru zeme nevaid — bet tāli no Kurzemes tā arī nav nost, jo jāsaka, ka Prūšu zemes jūrmalu par tādu varēja nosaukt tāpēc, ka tur pār visām citām vietām viņu vairāk atrada un vēl atron.”¹⁸

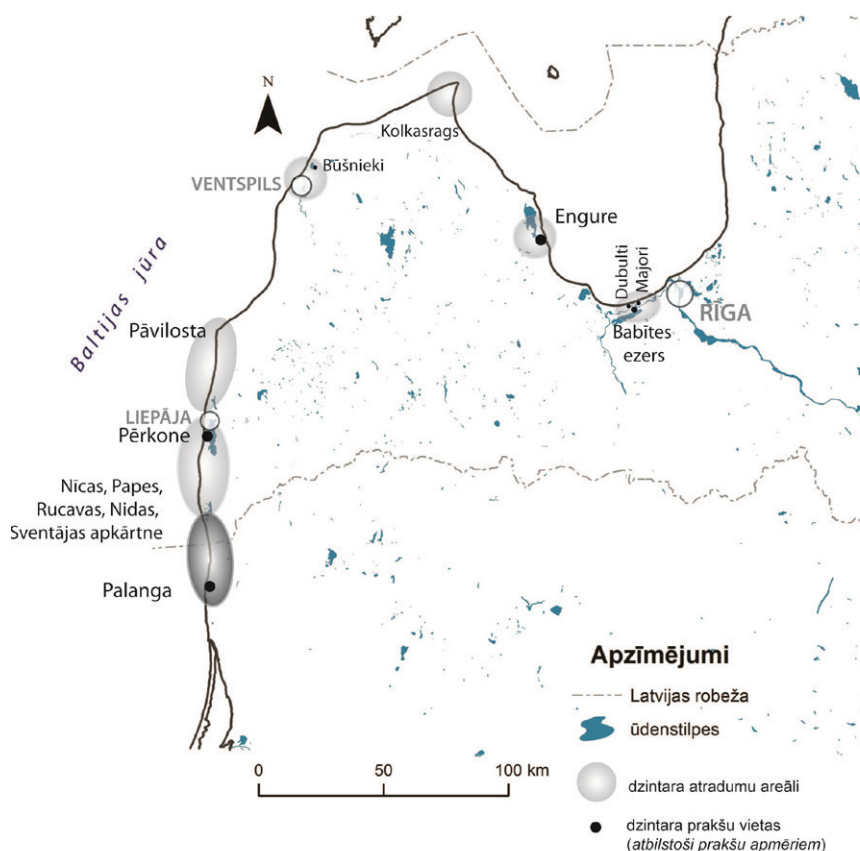
Ja Sembijas pussalā dzintars uzkrājies un izrokams no tā sauktās zilās zemes jeb senās jūras mālainajiem slāņiem, tad Latvijas teritorijā tas nonācis kā jūras straumju

sanesas. Piekrastes vietas, kur atrodami lielāki vai mazāki dzintara gabali, senāk bijušas tiešā jūras tuvumā, bet, tai atkāpjoties, zeme laika gaitā pārpurvojusies un dzintara izskalojumus pārklājuši kūdras uzslāņojumi. Šo apstākļu dēļ pat aptuveni dzintara apjomi Latvijas teritorijā nav nosakāmi, tāpat kā līdz šim nav konstatēti un arī netiek prognozēti rūpnieciski izmantojami dzintara klieņi¹⁹, tāpēc liecības par dzintara materiālo klātesamību Latvijā sniedz galvenokārt epizodisku atradumu gadījumus (2. att.). Piem., daudz dzintara izskalots laikā, kad tika būvēta un

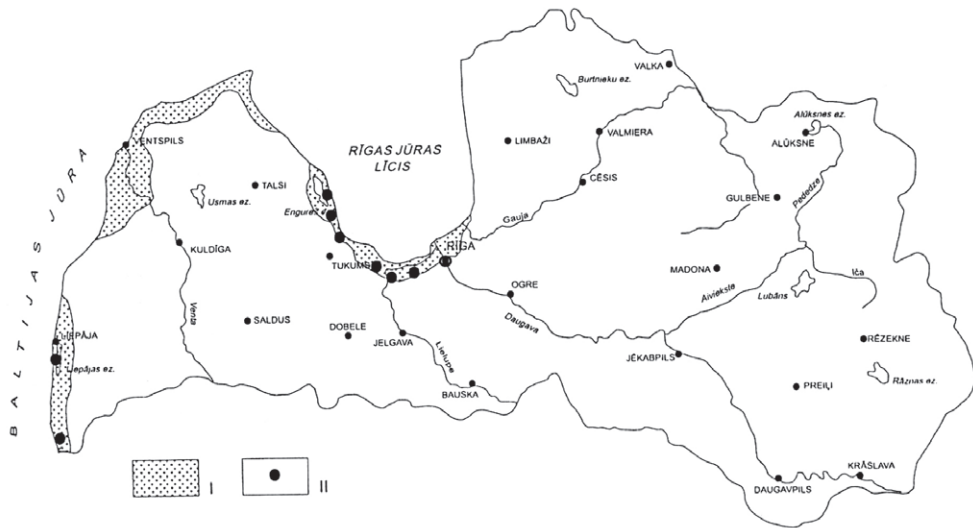
padziļināta Liepājas Karosta — 19. gs. beigās²⁰, kā arī Sventājas ostas bagarēšanas²¹ darbos 1923. g.

3. Dzintara vākšanas un kontroles prakses 19. gs. sākumā

Krievijas Valsts vēstures arhīva (ЦГИАЛ) dokumentu analīze I. Uhanovai²² ļauj secināt, ka 18./19. gs. mijā dzintaru jūras krastā, maksājot noteiktas nodevas, ir ievākuši vietējie zemnieki. 1801. g. Kurzemes guberņas dzintara rūpala ziņojumā kā dzintara ieguves vietas nosauktas — Liepājas muitas

1. att. Dzintara vēsturiskās atradumu un prakšu vietas (pēc Кеппен, Ф. П. 1893. О нахождении янтаря в пределах России. Журнал Министерства народного просвещения, 60 (288), С-Петербург: типография В. С. Балашева. 301–343 с., karte veidota, par pamatu ņemot telpiskās datubāzes ĢIS Latvija 10.2 informāciju)

2. att. Dzintaru saturošo nogulumu izplatība un atradumu izvietojums:
 I — dzintaru saturošo Litorīnas jūras nogulumu izplatības areāli;
 II — galvenās dzintara atradumu vietas (Valsts Ģeoloģijas dienests, 1996)

Sētas vaļņi.	Caimneči.	Klausiģana.		Pagapa nauda.		Rees [ā].	Pītis nauda.		Bafnijunga labība.				Ergel- neefa nauda.
		Mīri ar firgeem.	Meites kap. jāgm.	Subraba nauda.			Subraba nauda.		Mešņa aufas.		Pūri.	Pūri.	
				Kubli.	Kap.	Kubli.	Kap.	Pūri.	Pūri.	Pūri.			Pūri.
<i>Dzintarnesni.</i>													
<i>Grobte</i>	<i>Johmab.</i>	"	$\frac{1}{8}$	"	$\frac{5}{4}$	"	"	"	1	"	"	"	"
<i>Veņņe Torņis.</i>	<i>Arņis</i>	"	$\frac{1}{8}$	"	"	"	"	"	$\frac{1}{2}$	"	"	"	"
<i>Pimpe</i>	<i>Johmab.</i>	$\frac{1}{8}$	"	"	$\frac{1}{4}$	"	"	"	1	"	"	"	"
<i>Jūhja ar Jūņe</i>	<i>Jahne</i>	$\frac{1}{6}$	"	1	$\frac{1}{4}$	"	"	"	1	"	"	"	"
<i>Šķeure</i>	<i>Jahne.</i>	"	$\frac{1}{6}$	"	$\frac{1}{4}$	"	"	"	1	"	"	"	"
<i>24% procentāļ uema plewa.</i>													

3. att. Ar dzintara vākšanu saistītās Grobiņas draudzes piekrastes muižas (karte veidota, par pamatu ņemot G. A. Reyner 1846. gadā izdoto Karte von Curland)

(лицентная) muiža (Pērkone), kroņa muiža Niderbartena (Nīca), Asviķenes privātā muiža (Asviķe), Rucavas kroņa muiža, Būtiņģes kroņa muiža un Palangas privātā muiža (3. att.). Ikgadējie ienākumi no šīm vietām kroņa kasē bija 20–25 rubļu apmērā²³. Taču Uhanovas pētītie arhīva dokumenti liecina arī, ka ne viss ievāktais dzintars tolaik nonācis kroņa uzskaitē, daļa no tā slepus ir nodota privātiem uzpircejiem. Dzintara pārraudzības uzlabošanai un valsts kases ienākumu celšanai 1801. g. izdots speciāls likums, kas, piem., paredzēja lielāko dzintaru gabalu nogādāšanu cara galmā, bet mazāko pārdošanu²⁴.

To, ka 19. gs. sākuma dzintara prakses bija Krievijas impērijas valdības iestāžu organizētas un lielā mērā pakļautas to kontrolei, selektīvi izraugoties atsevišķus dzintara vākšanā nodarbināmos cilvēkus, ilustrē unikālais Pērkones muižas piecu dzintarnieku piemērs.

19. gs. pašā sākumā Kurzemes piekrastes Pērkones kroņa muižas pieci turīgākie saimnieki, uzvārdā Grots (*Grothe*), Vērsis (*Wersche*), Dimza (*Dimse*), Guza jeb Gauše (*Guhsen/Gausche*) un Čauris (*Tschaure*) (3. att.) saskaņā ar Aizputes virspilskunga iecirkņa izdoto dokumentu "*Bernsteinfischereyen im Curland*"²⁵ tika norīkoti obligātai dzintara vākšanai, tā vietā atbrīvojot šo māju zemniekus no klaušām²⁶ muižā un vīriešus no iesaukšanas rekrūšos Krievijas impērijas armijā.

Nolikums paredzēja dzintara ieguves pārvaldes izveidi, kurā ietilpa apgabala priekšnieks un vairāki krasta uzraugi ar tiem pakļautu attiecīgu skaitu krasta zvejnieku un sargu²⁷, savukārt pārējiem Pērkones, Papes, Nīcas, Sventājas un Palangas muižu jūrmalas iedzīvotājiem — vīriešiem vecākiem par 15 gadiem — par atļauju zvejot dzintaru katru gadu muižai bija jāmaksā 60 sudraba kapeikas²⁸.

Pērkones muižas teritorijā ietilpa zemes gan uz dienvidiem, gan ziemeļiem no Liepājas pilsētas. Dzintars bija jāvāc gan jūras krastā, gan seno krasta kāpu iepakās, gan tuvējos purvos. Pieciem izraudzītajiem saim-

niekiem, dēvētiem par dzintarniekiem, un to saimes ļaudīm bija jānodod īpašs zvērests baznīcā, apsolut visu ievāktu dzintaru nodot krasta sargiem un neko nepaturēt sev²⁹. Savukārt sargiem bija uzdots sekot, lai dzintara zvejošanas un meklēšanas laikā tas netiktu nozagts vai noslēpts smiltīs. Vienas jūdzes attālumā bijis jāpārmeklē katrs zvejnieks, kas devies uz pilsētu vai laukiem, kā arī jānoskaidro, ar kādiem cilvēkiem satikās vietējie iedzīvotāji, lai slepeni nenodotu viņiem dzintaru³⁰. 18., 19. gs. mijā uzskaitē nodotais dzintara apjoms 1797. g. bija 38 mārciņas (~15 kg), 1799. g. — 64 mārciņas (~26 kg), 1800. g. — 12,5 mārciņas (~5 kg)³¹.

Lai arī nav skaidri zināmi iemesli konkrēto saimniecību izvēlei, to telpiskais izvietojums (4. att.) vedina domāt, ka galvenie apsvērumi bija vienmērīgs muižas piekrastes joslas aptvērums, kā arī tuvums vietējiem pārvaldnieciskās nozīmes punktiem. Dzintarnieku saimniecības atradās visu Pērkones muižas teritorijā esošo trīs krogu — Bernātu (*Bernaten*), Rātskroga (*Rahtskrug*) un Buļļu kroga (*Bullen*) tuvumā. Šie krogi vienlaicīgi darbojās arī kā muižas grunts nomas punkti³², kur ievāktais dzintars bija nododams.

Dzintarnieku saimniecības, krogi, tuvumā esošie piekrastes robežkordoni jeb sargposteņi un mežsargu mājas šajā apkārtnē veidoja savdabīgus telpisko attiecību tīklu mezglojumus, kas pamazām sāka izirt 19. gs. vidū. Zemnieku brīvlaišanas reformu rezultātā un pēc 19. gs. periodikā minētajām ziņām DR Kurzemes piekrastē sarūkošā dzintara apjoma dēļ vākšana un apstrāde vairs netika stingri uzraudzīta³³, un tas savukārt ļāva attīstīties dzintarrūpniecībai.

4. Dzintarrūpniecība un dzintara tirgus

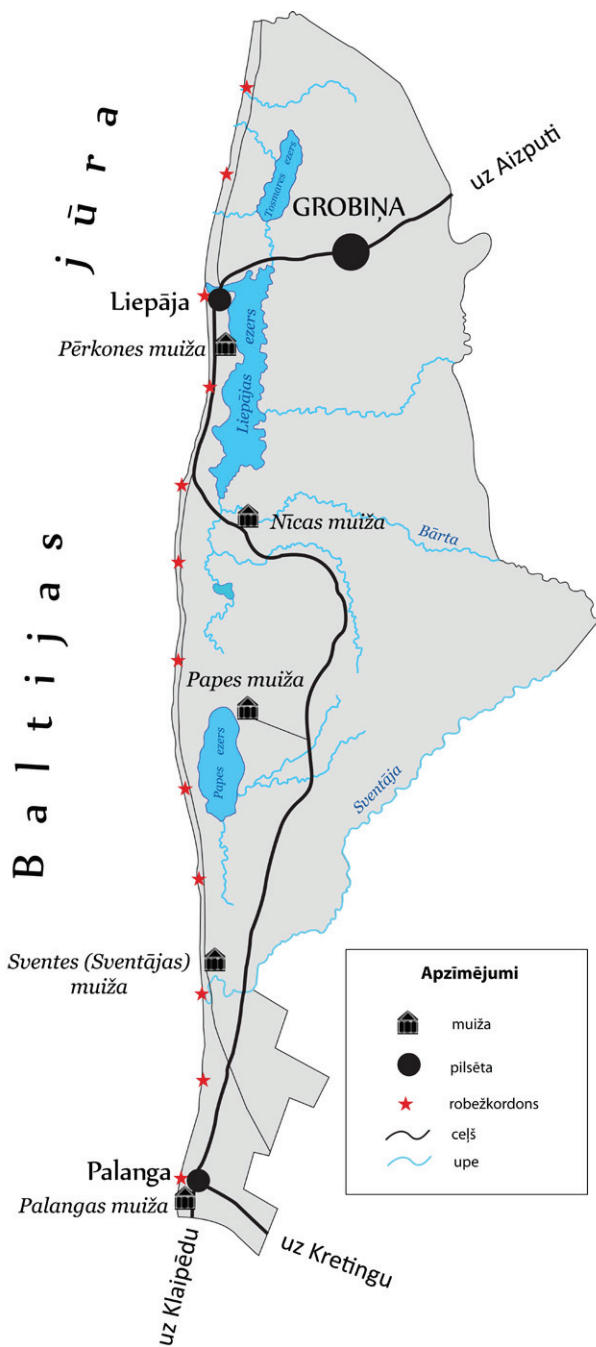
Industrializācijas attīstības gaisotne 19. gs. radija pastiprinātu, jauna veida, merkantilismā balstītu interesi par dzintaru un, kā jau otrajā nodaļā minēts, par tā iespējamām atradnēm arī Kurzemes guberņā. Tas

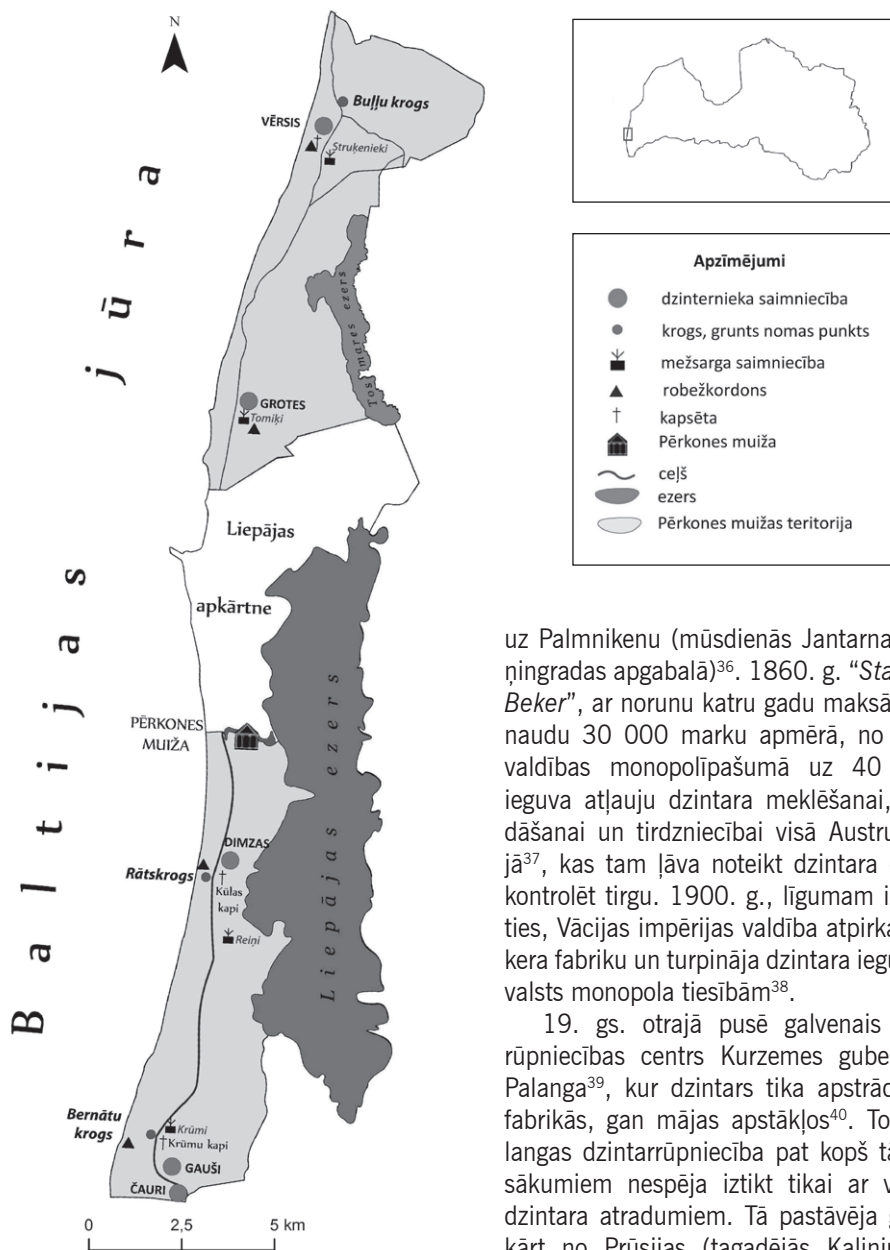
bija laiks, kad dzintara koncentrācijas vietās notika pāreja no dzintara vākšanas uz dzintara rūpniecisku ieguvu.

Vēstures avoti norāda uz samērā vienlaicīgu dzintara atradņu meklējumu uzsākšanu gan Krievijas impērijas Kurzemes guberņā, gan Prūsijas karalistes Austrumprūsijas provincē, tomēr plašāka mēroga dzintarrūpniecības attīstība izvērās senās Austrumprūsijas — mūsdienu Lietuvas teritorijā.

Līdz 19. gs. sākumam Austrumprūsijas un Pomerānijas bīskapa iecirkņa teritorijās, t.sk. Baltijas jūras piekrastē, dzintara meklēšanas tiesības piederēja kronim jeb valstij, bet posmā starp Vislas ieteku jūrā un Poliju — Dančigas (mūsdienu Gdaņska — *aut.*) pilsētai³⁴. Sākot no 1811. g. tiesības dzintaru meklēt Austrumu un Rietumu Prūsijas jūrmalā tika izdotas nomā tikai vienai personai (nav zināms, kurai — *aut.*), bet no 1837. g. — vairāksolišanā tiem zemes īpašniekiem, kuru zeme robežojās ar jūru³⁵. Tā 19. gs. 50. gadu sākumā kāds Mēmeles (mūsdienu Klaipēda, Lietuvā) apkārtnes iedzīvotājs Frīdrihs Štantens gan savā īpašumā, gan Priekules (Lietuvā) pļavās mērķtiecīgi nodevies dzintara meklēšanai. 1854. g. viņš iznomājis tiesības dzintara rakšanai Kuršu jomā pie Švarcotes ciema (*Schwarzort* — vācu val., mūsdienās — Jodkrante, Lietuva), kur, rokot kuģošanas kanālu, uzieti dzintara atradumi. 1858. g. tika nodibināts pirmais dzintara ieguves uzņēmums “*Stantien u. Beker*”, kas dzintara bagārešanu šajā apvidū turpināja līdz pat 1890. g., kad tika pārvietots

4. att. Fragments no 1829. g. Pārkones muižas inventarizācijas akta (LVVA, 472. f., 11. a., 550. l.)

5. att. Pērkonas muižas dzintara prakšu telpisko attiecību struktūra (karte veidota, par pamatu ņemot 1929. un 1927. g. Latvijas topogrāfiskās kartes 5 — Liepāja un 6 — Bārta, M 1:75 000 un izmantojot 1893. g. izdoto M. Siliņa Liepājas un Liepājas ezera apkārtnes karti)

uz Palmnikenu (mūsdienās Jantarnaja, Kaļiņingradas apgabālā)³⁶. 1860. g. “*Stantien u. Beker*”, ar norunu katru gadu maksāt nomas naudu 30 000 marku apmērā, no Prūsijas valdības monopolīpašumā uz 40 gadiem ieguva atļauju dzintara meklēšanai, apstrādāšanai un tirdzniecībai visā Austrumprūsijā³⁷, kas tam ļāva noteikt dzintara cenu un kontrolēt tirgu. 1900. g., līgumam izbeidzoties, Vācijas impērijas valdība atpirka no Bekera fabriku un turpināja dzintara iegūšanu ar valsts monopola tiesībām³⁸.

19. gs. otrajā pusē galvenais dzintarrūpniecības centrs Kurzemes guberņā bija Palanga³⁹, kur dzintars tika apstrādāts gan fabrikās, gan mājās apstākļos⁴⁰. Tomēr Palangas dzintarrūpniecība pat kopš tās pirmsākumiem nespēja iztikt tikai ar vietējiem dzintara atradumiem. Tā pastāvēja galvenokārt no Prūsijas (tagadējās Kaļiņingradas) raktuvēm ievestā neapstrādātā dzintara⁴¹, tādējādi saglabājot nepārtrauktu atkarību no tur valdošās situācijas dzintara jomā.

Dzintara vērtību 19. gs. cēla industriālās dzintarrūpniecības uzplaukums un plašā tirgus iespējas Prūsijā un/vai tuvējās Krievijas impērijas guberņās. Šajā laikā galvenās

LETONIKAS AVOTI

dzintara preces bija rotas, greznumlietas un dzintara lūgšanu krelles jeb rožukroņi, kas bija pieprasīti Krievijas, Polijas un Lietuvas katoļticīgo vidū, turklāt bija arī uzņēmumi, kas specializējās dzintara pīpju iemušu darināšanā⁴². Lielā mērā dzintara vērtība saistījās ar materiālajām un praktiskajām īpašībām — tas bija lētāks par zeltu un vieglāks par akmeni.

1891. g. Palangas dzintarrūpniecība piedzīvoja krīzi, kā rezultātā visas dzintara fabrikas tika slēgtas. To izraisīja vairāku atsevišķu apstākļu sakritība — pieaugošā dzintara fabriku savstarpējā konkurence, badi un holēra Krievijā, kas bija galvenais saražotās dzintara produkcijas noieta tirgus, bet jo īpaši 1889. g. Vinē atvērta dzintara sakausēšanas fabrika⁴⁴. Dzintara vērtību noteica apstrādājamo gabalu lielums. Latvijas piekrastē atrodami izmēros nelieli dzintara gabali īpaši piemēroti apstrādāšanai neesot bijuši, taču Vīnes fabrikā varēja izveidot jebkāda nepieciešamā lieluma dzintara gabalus

no nelielajām dzintara drupatām un gabaliņiem, ko pirms tam apstrādāja Palangā. Amatniekiem šis rūpnieciski ražotais dzintars tika pārdots tikai ar nosacījumu, ka apstrādāšanā atlikušās dzintara skaidas jāatdod atpakaļ “*Stantien u. Beker*” fabrikai⁴⁵, un tas vedina domāt par pastāvēju savstarpēju sadarbību abu uzņēmumu starpā. Jau 1892. g. dzintarrūpniecība Palangā tika atjaunota, iepriekšējiem rūpniekiem apvienojoties vienā kopīgā uzņēmumā⁴⁶.

Pārskata rakstā par rūpniecību Latvijā 1912. g. minēta tikai Palanga, kur divās lielākajās fabrikās dzintaru apstrādāja 119 strādnieki, un kā mājrrūpnieki darbojās daudzas ebreju ģimenes. Arī atsevišķās vietās DR Kurzemē, piem., Rucavas pagasta Papes ciemā un fabrikās Rīgā darbojās dzintara mājrrūpnieki⁴⁷, bet Sventājas iedzīvotāji veidoja vienkāršas, no vissīkākajiem, pašu atrastajiem dzintara gabaliņiem savērtas krelles tikai tā iemesla dēļ, ka lielāko gabalu iepirkšana un no tādiem gatavotie izstrādājumi maksāja

1. tab. Dzintara apstrādes darbnīcas un fabrikas Palangā 1894. gadā⁴³

Fabrika	Dibināta, atjaunota	Strādnieku skaits	Apgrozījums, rubļi	Daudzums, mārciņas
Burnšteina	1860/1891	6 vīr., 3 siev.	2500	
Tauera			2000	
Korpusa	1890/1891	4 vīr., 3 siev.	4700	
Šlēsingera un Josifoviča		20 vīr., 20 siev.	20 000	
Gūtmaņa	1887/1891	4	2500	250
Gūtmaņa un Reinusa	1892	80 (50 vīr./ 20 siev., 10 nepilngadīgie)	15 000	5000
Firsta	1890	4	2500	4500
Kameneca	1893	53 (30 vīr., 15 siev., 5 zēni, 3 meitenes)	30 000	2800

dārgi un tos varēja atļauties tikai lielākas fabrikas un pircēji pilsētnieki⁴⁸.

Dažādi iepriekšminētie nosacījumi liecina, ka unikāla dzintara prakšu koncentrācijas vieta visas Latvijas mērogā bija Palanga, turpretī rūpniecības izvēšana citās Latvijas vietās nebija pietiekami izdevīga galvenokārt nelielo vietējo dzintara resursu dēļ.

Dzintara prakšu reaktualizēšanās Latvijā 19. gs.

Tajos pašos gados, kad tika atklātas dzintara iegulas Austrumprūsijas Kuršu jomā un nodibināts "*Stantien u. Beker*" uzņēmums, arī Latvijā aizsākās dzintara meklēšanas prakšu rosība. 19. gs. 50. gadu sākumā, palielinot ganību platības, uzlabojot ūdens noteci un pazeminot ezera ūdens līmeni, padziļināja upi, kas savieno Engures ezeru ar Rīgas jūras līci. Darba gaitā zemē tika uzieti dzintara gabali, atrasts ne mazums dzintara, ko vietējie iedzīvotāji ievāca un varēja izdevīgi pārdot. Meklējumiem sekmējoties un runām izplatoties, arvien vairāk cilvēku brīvā brīdī nodevās dzintara meklēšanai, jo tas ļāva nopelnīt vairāk, nekā zvejošana jūrā. Tomēr "pūliņi tur bija gan arī. Bija jābradā mīkstā purva zemē, ir ūdenī iekšā, bija jārok labi dziļi, bija jāsamakšķerē tie gabali, kas viegli no apakšas ūdenī pacēlās un virsū peldēja"⁴⁹.

Vietējie mācītāji sāka sūdzēties par sarūkošo baznīcā gājēju skaitu un to, ka ļaudis paliekot bezdievīgi dzintara drudža dēļ. Īsā laikā ziņas par šo peļņas avotu nonāca valsts pārvaldes uzmanības lokā. Patvaļīgā dzintara lasīšana tika aizliegta, tā vietā nolēmja kroņa muižu — Engures un Engures mācītājmuižas — zemes ezera krastā iemērīt un dot iznomāšanai, tomēr necik vērā ņemami ieguvumi vairs netika atrasti un šī lieta pamazām noklusa⁵⁰.

Par dzintara prakšu attīstības gaitu un jo īpaši to aktualizēšanos iespējams spriest pēc dažādu laiku preses izdevumiem. 19. gs. vidū laikrakstos viļņveidīgi sāka parādīties pirmie raksti par dzintaru un tā saistību arī ar

Latvijas teritoriju. Tajos galvenokārt tika minēti atsevišķi dzintara atradumu un vākšanas gadījumi un/vai aprakstīta situācija Prūsijā, Palangā, laika gaitā bieži vien atkārtotot jau iepriekš publicēto informāciju un piemērus.

1854. g. augustā "*Latviešu Avīzēs*" parādījās plašs raksts par dzintaru — tā izcelsmi, nozīmību senatnē, bagātīgajiem dzintara krājumiem un to ekonomisko vērtību Prūsijā: "Prūšu zemē pirms 90–100 gadiem turpat ik gadu kādas 193 mucas pilnas ar dzintaru jūrmalā sadabūja. Priekš 53 gadiem pēc stipra šturma vienā pašā dienā 150 mucu dzintara pie malas izgājis. Tas 12 000 prūšu dālderu bija vērts. Iekš veciem laikiem arī lielākos gabalus pa mucām pārdeva un par mucu dabūja 18 simtus rubļus. Prūšu zemēs jūrmalā dzintaru izdodot ik gadu par 30 000 dālderiem."⁵¹

Savukārt aprakstos par dzintaru Latvijas teritorijā situācija ilustrēta visai pieticīgi: "Arī mūsu Kurzemē tādas (dzintara — *aut.*) preces pazīst un vietām arī sataisa jebšu viņas tagad tik daudz nemeklē kā priekš kādiem 50 gadiem [...] jaunas ziņas saka, ka no Palangas līdz Liepājai vēl labu pulku dzintara dabū, gan pie malas ar tikliem un starp tiem gabali esot bijuši, kas maksā 20, 30, 50 rubļu."⁵²

Papildus tam jebkāda ekonomiska vērtība tika meklēta un saskatīta pat vissīkākajos dzintara atradumos, piem.: "Mazus, nespožus, neskaidrus dzintara gabaliņus un arī tos, kas dreimaņiem kā skaidas atliek ņem un pārdod aptiekās vai preciniekiem, jo tie der kvēpināšanai. No dzintara gružiem izvelk īpašu zāli — par dzintarzāli sauc un dārgi pārdod aptiekā un fabrikām. Priekš kādiem gadiem Busseniekos (Būšnieki, netālu no Ventspils — *aut.*) tas pats meistars, kas tagad Rendē par fabrikas kungu, tādu zāli izdzina no dzintariem un dzintaru pa purviem izbrūķēja."⁵³

19. gs. 60. gados jauna dzintara atradumu vieta atklājusies uz zemes strēles starp Babītes ezeru un Lielupi, Salas muižas (*Holmhof* — vācu val.) īpašumā zemās

ganībās, lopu iemītās takās. Mērķtiecīgu meklējumu gaitā dzintara gabali tika atrasti aptuveni 45 mārciņu (~19 kg) apjomā, tos pārdodot par 135 rubļiem⁵⁴. Arī šeit dzintara lieta norimusi, no jauna uzjundot 20. gs. sākumā, pirms Pirmā pasaules kara, kad dzintars atrasts Babītes ezera gultnē tā nosusināšanas darbu laikā. Par to ieinteresējies un zemi dzintara vākšanai no valsts iznomājis kāds privātuņēmējs H. Priede no Dubultiem⁵⁵, kas tajā laikā bijis vienīgais lekšlietu ministrijā reģistrētais dzintara vācējs⁵⁶.

Spriežot pēc attiecīgā laika periodikā atspoguļotajām situācijām, jau no 19. gs. vidus dzintars nosacīti bija brīvi pieejams ikvienam. Kaut arī vēlākos gados par tiesībām dzintaru meklēt piekrastes zemēs bija jāmaksā nomas maksa valstij, nav atrodams, ka jebkāds aizliegums būtu attiecināts uz izskalatā dzintara vākšanu jūras malā. Nav arī liecību par pastiprinātu latviešu ieinteresētību un ilglaicīgu plaša mēroga iesaisti dzintara vākšanā un/vai apstrādē bez jau minētajiem atsevišķiem īslaicīgiem dzintara atradumu ievākšanas gadījumiem.

5. Ebreju loma dzintara prakšu veidošanā 19. un 20. gs.

Pretstatā latviešu eventūālajai vienaldzībai dzintara prakšu attīstīšanā pastiprinātu interesi par dzintaru izrādīja ebreji, kas kopš 19. gs. vidus izteikti figurēja būtībā visās ar dzintaru saistītajās norisēs. Ieņemot nozīmīgu lomu saimnieciskajā darbībā Latvijā kopumā un darbojoties kā galvenie dzintara uzpircēji, apstrādātāji un tirgotāji, ebreji vienlaicīgi kļuva arī par starpniekiem starp valsts un iedzīvotāju ekonomiskajām interesēm. Piekrastē dzīvojošie latvieši, kuru pamatnodarbošanās bija zemkopība vai zvejniecība un kuri dzintaru varēja atrast savās ikdienas gaitās, lielākoties dzintaru tikai vāca, tālāk to pārdodot uzpircējiem ebrejiem, kas to apstrādāja un pārdeva tirgū⁵⁷. Saiknes ar Prūsiju un vācu valodas zināšanas⁵⁸ bija ebreju priekšrocība dzintara tirdzniecības sakaru attīstīšanai un

ar laiku arī monopola izveidošanai juvelierizstrādājumu nozarē.

Gadsimtu gaitā latvieši nebija apguvuši dzintara apstrādāšanas prasmi. Tā nevarēja būt plaši izplatīta, jo vācu muižniecības laikā amatniecība bija vāciešu pārziņā un attīstījās pilsētās, kur latviešu apmešanos ierobežoja dzimtbūšanas noteikumi un Kurzemes hercoga politika kopumā⁵⁹.

Laikā, kad Pērkones muižas dzintarniekiem tika uzlikts dzintara vākšanas pienākums, papildus tika aizliegts šajā apvidū uz dzīvi apmesties dzintara meistariem un ebrejiem. Sanktpēterburgas Centrālajā arhīvā atrodamajā 1830. g. nolikumā teikts, "lai neviens no ebrejiem nesariņkotu krastā tirgošanos un tur neapmestos uz dzīvi un lai neviens, bīstoties, ka par katru mārciņu dzintara tam piedzīs 100 rubļu naudas soda asignācijās vai piespriedīs miesas sodu, neuzdrošinātos pirkt dzintaru no zemniekiem"⁶⁰.

19. gs. vidū Engures ezera "dzintara drudža" laikā atrastos dzintara gabalus "iesākumā gudriem žīdiem par lielu naudu pārdeva"⁶¹. Minēts arī, ka "žīdus sevišķi cienīja bērzcienieki, kas deva tiem pat naktsmājas tikai aiz tā iemesla, ka žīdi maksāja augstākas cenas nekā uzpircējs — muižnieks"⁶², bet, kolīdz valdība sāka iznomāt zemi dzintara meklēšanai, 1852. g. vairāksolīšanas ceļā tiesības uz to ieguva divi ebreju uzņēmumi⁶³. Tomēr šis ieguldījums uzņēmumiem peļņu nav nesis un dzintara ieguve šeit ātri apsīkusi⁶⁴.

Arī Palangas aktīvo dzintara saimniecisko dzīvi uzturēja un virzīja ebreji. Jau 16. gs. beigās veiktā revīzijas ziņojumā⁶⁵ par kādreiz Prūsijas pārvaldībā esošo Grobiņas novadu minēta dzintara vākšana piekrastē, norādot, ka šajā apvidū īpaši liela ieguvuma neesot, taču atzīmējot, ka netālu esošajā Palangas apgabalā vietējiem ebrejiem bijis daudz dzintara. Palangas dzintara rūpniecība bija ebreju pārziņā līdz pat 20. gs. sākumam⁶⁶, viņi bija gan fabriku īpašnieki, gan dzintara apstrādātāji, gan saražoto preču tirgotāji, uzturot

dzintara prakšu pārmantotību vairāk nekā pusgadsimta garumā.

Tādējādi līdz Latvijas valsts dibināšanai dzintars ir bijis teritoriāls resurss, dārgakmens, kura ievākšanu un apstrādi noteica laikmeta sociālpolitiskie, bet jo īpaši ekonomiskie apstākļi. Turpretim 20. gs. 30. gados dzintars kļuva par ko vairāk nekā tikai vienkāršu dārgakmeni, tas kļuva par latviskuma simbolu.

6. Dzintara simbolisms un vērtība 20. gs. sīkrūpniecības un tautas daiļamatniecības attīstības kontekstā

Līdz ar Latvijas valsts izveidi par nacionālās kopības apziņas veidošanas galveno motīvu kļuva dzintars ar atsauci uz tā vēsturisko piesaisti Baltijas piekrastei, Latvijas teritorijai un, kas jo īpaši būtiski, latviešu senču jeb tēvutēvu zemei. Balstoties uz šiem argumentiem un nostādot dzintaru kā Latvijas un latviskuma simbolu, dzintara sīkrūpniecības praksēm tika piešķirta mākslas un kultūras jeb tautas gara uzturētāju loma⁶⁷, turpmākajā tautas daiļamatniecības veicināšanā tādējādi spilgti iezīmējot ne vien latviešu tiesības, bet pat pienākumu apstrādāt dzintaru latviskā garā un gaumē⁶⁸. Latviešiem piesakot tiesības uz dzintara apstrādi un amatniecību kopumā, ebreji pakāpeniski attālinājās no šīs nodarbes, līdzīgi kā vācu muižniecības laikā no šīs ekonomikas nozares bija norobežoti latvieši.

Stingri ieturēts dzintara amatniecības attīstības kurss tika aizsākts 20. gs. 30. gados — Kārļa Ulmaņa autoritāro režīmu pavadošās nacionālisma ideoloģijas ietekmē dzintara prakses netieši kļuva par vienu no saimnieciskā antisemitisma pret ebrejiem izpausmēm. Tās attīstīšanās gan tad, gan arī vēlāk liela nozīme bija propagandai presē. Tika uzsvērtā nepieciešamība ne vien pēc dzintara apstrādes prakšu atjaunošanas, bet jo īpaši pēc to latviskošanas.

Neņemot vērā dzintara fizisko sastopamību Latvijas teritorijā un vēsturisko reali-

tāti attiecībā uz latviešu saistību ar dzintara praksēm, dzintars tika dēvēts par “visnacionālāko rotas lietu”⁶⁹, tādējādi par daiļamatniecības galveno uzdevumu kļuva “latviešu piemiņas lietišķu”⁷⁰ izgatavošana. Līdzīgi kā mūsdienās suvenīriem, dzintara piemiņas lietām bija jāiemieso un jārepresentē *latviskais* gan latviešu, gan ārzemnieku vidū. No vienas puses, dzintara mākslinieciskajiem izstrādājumiem vajadzēja radīt unikālo latvisko identitāti pašu latviešu apziņā, no otras, — representēt to citām tautām, attiecībā pret kurām latviskās identitātes veidošana kā tāda ieguva jēgu. Īpaša loma šajā ziņā tika paredzēta jau ilgstoši iecienītajam un izslavētajam Jūrmalas kūrortam (Edinburga 1922. g. tika pārdēvēta par Dzintariem), kur bija nepieciešams izvērst dzintara apstrādi un tirdzniecību un kas bija “izvēlama par to atpūtas vietu, kas visas pasaules acis kļūst par latviskāko”⁷¹.

1935. g. tika izveidota Latvijas Amatniecības kamera⁷², bet, lai veicinātu dzintara daiļamatniecības attīstīšanos, 1938. g. ar valdības atbalstu Liepājā nodibināti dzintara apstrādāšanas kursi skolotājiem un mazpulku apmācības Liepājā un Ķesterciemā. To nepieciešamību argumentēja ar to, ka “dzintara apstrādāšana bija seno latvju māksla, kura prata atklāt dzintara burvību un viņa skaistuma noslēpumu. Viņa jānes tautā, viņa jādara mīļa katram amatniekam, katram mājrūpniekam, kā tas bij senos laikos”⁷³. Liepājas valsts rokdarbu darbnīca ierosināja “dzintara darbu uzņemt skolu rokdarbu programmās”⁴³, kā arī plānoja “ierīkot dzintara uzpirkšanas centrus par noteiktām cenām Rīgas jūrmalas zvejnieku ciemos”⁷⁴. Tomēr par to, vai tas tika īstenots, liecību nav.

Latvijas brīvvalsts ekonomikā dzintars tika pieskaitīts pie “mazāk nozīmīgiem izrakteņiem”⁷⁵, taču, lai arī oficiālā statistika nespēja apkopot ziņas par visu mājamatniecību un sīkrūpniecību, pārmaiņu tendence iezīmējās jau 20. gs. 20. un 30. gadu pieejamos statistikas datos.

20. gs. vidus bija laiks, kad vēstures notikumu pavērsieni un dažādu valdošo varu nomainības rezultātā dzintars ar tā jau nostiprināto nacionālo simbolismu un nozīmību latviešu apziņā tika izmantots par līdzekli ideoloģiski un politiski centrētām manipulācijām. Piem., Otrā pasaules kara laikā, Latvijai atrodoties nacistiskās Vācijas okupācijas varā, kā kontrasts un arguments dzintara prakšu atjaunošanai tika pretnostatīta jebkāda līdz tam pastāvējusī ebreju saistība ar dzintaru: “Žīdu rokās dzintars kļuva par peļņas avotu un spekulācijas objektu. Tagad, pēc žīdu varas krišanas, jāveido īsta, latviska dzintara apstrādāšana, pie tam iztiekot ar pašu zemes izejvielām un latviskā apdarē piedodot kaut vismazākajam dzintara gabaliņam īpatni latvisko veidu un ornamentus.”⁷⁸

Papildus tam tika noniecināta arī ebreju darinājumu estētiskā vērtība, apzīmējot tos kā “bezgaumīgus, šabloniskus priekšmetus”⁷⁹, lai gan vēl 1854. g. baltvācu izdotajā laikrakstā “*Rigasche Zeitung*” dzintara saimniecība Palangā, kur darbojās galvenokārt ebreji, tika raksturota šādi: “.. šī Kurzemes daļa ir slavēta ar saviem dažādajiem un ļoti mākslinieciskajiem dzintara izstrādājumiem, ko pludmales apmeklētāji un caurbraucēji iegādājas.”⁸⁰

Arī Padomju varas gados neiztrūka dažādas ideoloģiskas, iepriekšējos laikmetus noliedzošas dzintara prakšu retorikas: “Lai gan buržuāziskās Latvijas laikā Rīgā un Liepājā darbojās vairāki juvelieri, dzintara izstrādājumi tomēr vēl tika darināti galvenokārt rūpnieciski. Šo stāvokli necentās mainīt

2. tab. Statistiski uzskaitītā⁷⁶ dzintara apstrādes rūpniecība 20. gs. 20., 30. gados⁷⁷

Gads	Joma	Nozare	Uzņēmumu skaits	Nodarbināto skaits	Alga, Ls	Izejvielu vērtība, Ls	Apgrozījums, Ls
1921	Dažādi rūpniecības uzņēmumi	Dzintara rūpniecība	3				
1929	Apstrādājošā industrija						
	<i>Keramika, akmeņu izstrādājumi un saistošas vielas</i>	Dzintara apstrādāšana	1	3	2000	7000	
1935	Amatniecība un rūpniecība						
	<i>Metālapstrādāšana un mašīnrūpniecība</i>	Dzintara izstrādājumi	8	26			49 000
1938	Rūpniecības uzņēmumi						
	<i>Metālapstrādāšana un mašīnrūpniecība</i>	Dzintara izstrādājumi	5	12	5000	23 000	40 000

arī Liepājā pastāvošās privātās dzintarpstrādes darbnīcas. Dzintara savdabīgā skaistuma akcentēšana un jauna veida māksliniecisku izstrādājumu radīšana sāka veidoties tikai pēc padomju varas atjaunošanās Latvijā 1940. gadā, kad dzintarpstrādes nozarei vairāk pievērsās profesionālās lietišķās mākslas pārstāvji un tautas daiļamata meistari.⁸¹

Padomju laikā tik tiešām nodibināti vairāki tautas lietišķās mākslas kolektīvi: (Liepājā — “Liepava” (1953), “Dzintars” (1954), “Kursa” (1958), “Zitars” (1969) un lietišķās mākslas kombinātā “Māksla” (no 1958)⁸² un Rīgā — “Daiļrade”), pieauga dzintarpstrādes meistaru skaits un dzintara darinājumu apjoms un biežāka kļuva Latvijas pārstāvju dalība dažādos starptautiskos reprezentatīvos pasākumos un izstādēs. Dzintara daiļamatniecības uzplaukumu veicināja no Kaļiņingradas raktuvēm ievestā neapstrādātā dzintara neierobežotā pieejamība. 1981. g. statistikas dati par lietišķās mākslas aktivistiem Latvijā uzrāda, ka dzintara apstrādē kopā ir darbojušies 280 daiļamatnieki, lielākā daļa no tiem Liepājā (119), Rīgā un Rīgas rajonā (40)⁸³. Šajā laikā arī strauji radās un viena no otras izrietēja ar dzintaru saistītas un dzintaram veltītas aktivitātes, kas izpaudās līdz tam vēl nepieredzētā mērā. Dzintars tika apjūsmots mākslā un apdziedāts mūzikā, metaforizēts publicistikā un folklorizēts literatūrā, tika uzsāktas dzintara arheoloģiskās un etnogrāfiskās izpētes, plaši ieviesās paša vārda “dzintars” izmantošana gan dažādos nosaukumos, gan personvārdos, taču tas jau ir cits dzintara kultūrģeogrāfijas stāsts.

Nobeigums

Lai arī Latvijas kultūras telpā cirkulē dažādi nostāsti par dzintara tradīcijām un prakšu vietām, mūsdienās vairs tikpat kā nav saglabājušās un atrodamas kādas īpašas dzintara “atmiņu vietas” vai liecības DR Kurzemes ainavā. Palanga ar tās dzintarrūpniecību gandrīz jau gadsimtu atrodas Lietuvas

teritorijā, bet Pērkones muižas piecu dzintarnieku stāsts nogrimis aizmirstībā. No šīm saimniecībām saglabājušās vienīgi Čauru un Gaušu mājas mūsdienā Bernātos. Nedz to iemītnieki, nedz kaimiņi neko par dzintarniekiem nemāk teikt un arī īpašas intereses nav. Pat vecāko piekrastes vietējo iedzīvotāju vidū attieksme pret dzintaru krasi atšķiras — kāds visu mūžu ir priecājies par dzintara atradumiem jūras krastā un gadu gaitā tos saglabājis par piemiņu, kāds cits — sīkos, piemājas tīrumā atrastos dzintara gabaliņus atstāj turpat uz lauka⁸⁴.

Pēdējo divu gadsimtu laikā dzintara prakses ir mainījušās gan pēc savas izpausmes formas, gan teritoriālā aptvēruma, gan simboliskā nozīmīguma. Dzintara prakses ir koncentrējušās Palangā, vēsturiskajā Kurzemes teritorijā, pēctecīgi iezīmējot Latvijas saikni ar šo savulaik aktīvo “dzintarzemi”. Latvija ir mantojusi simboliskās tiesības uz dzintara prakšu vēsturi Palangā, bet zaudējusi tās teritoriālā ziņā. Nozīmīgas ir arī vietējo piekrastes iedzīvotāju tiesības uz šo resursu, kas bija liegtas vai stipri ierobežotas vairākos laikposmos — līdz 19. gs. vidum Krievijas imperatoru likumu dēļ, bet padomju laikos bija ierobežota piekļuve piekrastei.

Savukārt dzintara vākšanas un apstrādes prakšu viļņveidīga aktualizēšanās vairumā gadījumu saistāma ar nejausiem dzintara atradumiem citu saimniecisko aktivitāšu — piekrastes purvu, ezeru nosusināšanas, ūdensteču rakšanas vai padziļināšanas — gaitā. Tas kontrastē ar sabiedrībā izplatīto romantizēto uzskatu, ka dzintars atrodams, tikai izskalots liedaga smiltīs, un liecina par to, ka mērķtiecīgas dzintara meklēšanas prakses bija retas vai arī, ja tika uzsākas, tad drīz vien apsīka.

Dzintara ekonomisko vērtību 19. gs. no mainīja 20. gs. politisko notikumu pavērsienā gaitā tam piešķirtās drīzāk nāciju vienojošās un latviskumu simbolizējošās nozīmes. Dzintars un dažādās dzintara prakses kļuva par īpaši spēcīgu nacionālās identitātes

veidošanās caurstrāvojošu motīvu, kultūras politikas instrumentu un saikni, kuras uzdevums bija radīt piederības sajūtu konkrētai teritorijai — Latvijai — un apvienot latviešus kā tautu.

Pēdējā laika publicitāte un internetā pieejamo tekstu analīze, tajā skaitā dzintars kā viens no "Rīga 2014" — Eiropas kultūras galvaspilsētas programmas stūrakmeņiem, rāda, ka mūsdienās tāds apgalvojums kā *Dzintars — Latvijas kultūras simbols* šķietami neprasa paskaidrojumus un tiek pieņemts kā pašsaprotama nacionālās identitātes sastāvdaļa. Turklāt dažādas mūsdienu inovatīvās dzintara izmantošanas prakses to padara par jauna veida ekonomisku vērtību. Tomēr dzintaram Latvijā ir gara un sarežģīta, dažādu ekonomisku un sociālu politiku, ideoloģijas un simbolisma apvīta vēsture, kas dzintaru iezīmē kā vienu no atslēgas elementiem latviešu nacionālās pašreferences skaidrojumiem.

Avoti un piezīmes

- ¹ Latviešu folkloras krātuve, bez dat., K. Barona Dainu skapis, kārtas nr. 13282-5, Sk. internetā (2013.07.23.) <http://www.dainuskapis.lv/>
- ² Rozenbergs J. *Tautas un zemes latviešu tautasdziesmās*. Rīga: Zinātne, 2005. 12.–48. lpp.
- ³ Kalniņš M. *Senie dzintara ceļi. No Rīgas līdz Bizantijai*. Rīga: Pētergailis, 2013; Rikards R. *Dzintara ceļš*. Rīga: Valters un Rapa, 2003. 146 lpp.
- ⁴ Loze I. *Senais dzintars Austrumbaltijā*. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība, 2004. 136 lpp.
- ⁵ Viķe-Freiberga V. Dzintars ir saistīts ar tautas pašapziņu, TVNET, Sk. internetā (2013.12.17.) http://www.tvnet.lv/zinas/viedokli/445445-vikefreiberiga_dzintars_ir_saistits_ar_tautas_pasapzinu; Viķe-Freiberga V. *Dzintara kalnā*. Rīga: Zvaigzne, 1993. 178 lpp.
- ⁶ Loze I. *Senais dzintars Austrumbaltijā*. 136 lpp.; Loze I. *Lubāna ezera mitrāja neolīta dzintars*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2008. 188 lpp.
- ⁷ Cimermanis S. *Zveja un zvejnieki Latvijā 19. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1998. 248 lpp.; Latvijas Nacionālā vēstures muzeja projekts "Dzintars — Baltijas jūras dārgakmens", Latvijas Nacionālais vēstures muzejs. Sk. internetā (2014.01.25.) http://www.historymuseum.lv/media/Dzintars_koncepcija_zinatniska.pdf
- ⁸ Mākslas galerija "Putti". Dzintars mūsdienu laikmetīgajās mākslas rotās. Sk. internetā (2013.02.01.) <http://putti.lv/drizuma-galerija/dzintars-musdienu-laikmetigajas-makslas-rotas>; Ansulis V. *Baltijas dzintars*. Rīga: Liesma, 1979. 162 lpp.
- ⁹ Cosgrove D. Cultural Geography. In: *The Dictionary of Human Geography*. 3rd edition. R. J. Johnston, D. Gregory and D. M. Smith (eds). Oxford: Basil Blackwell. 1994. P. 111.
- ¹⁰ Jackson P. *Maps of Meaning*. London: Routledge. 1989. 213 p.; Wylie W. John. *Landscape*. Abingdon: Routledge. 2007. 246 p.
- ¹¹ Уханова И. М. Янтарный промысел в Курляндии в конце XVIII — начале XIX века. Из истории естествознания и техники Прибалтики. Т. 4. Рига, 1972. 239–246 с.
- ¹² Кеппен Ф. П. О нахождении янтаря в пределах России. Журнал Министерства народного просвещения, 60 (288), С-Петербург: типография В. С. Балашева, 1893. 301–343 с.
- ¹³ Sack D. Robert. *Human Territoriality: Its Theory and History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986. 255 p.
- ¹⁴ Кеппен Ф. П. О нахождении янтаря в пределах России. 301–343 с.
- ¹⁵ Dzintars Kurzemē. *Baltijas Vēstnesis*. 1875. 22. nov. 48: 378.
- ¹⁶ Dzintara rakšana. *Zemkopis*. 1901. 9. maijs. 19: 259.

- ¹⁷ No Palangas. *Baltijas Vēstnesis*. 1899. 6. (18.) nov. 250: 2.
- ¹⁸ Dzintara rūpniecība Kurzemē. *Tēvija*. 1897. 31. dec. 53: 2.
- ¹⁹ Segliņš V., Brangulis A. (red.) *Latvijas zemes dziļū resursi*. Rīga: Valsts Ģeoloģijas dienests, 1996. 28 lpp.
- ²⁰ Dzintars. *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 4. sēj. Rīga: A. Gulbja spiestuve. 1929.–1930.
- ²¹ Sudmalis J. Kur Latvijas zemē slēpjas dzintars? *Atpūta*. 1936. 31. jūl. 613: 23.
- ²² Уханова И. М. Янтарный промысел в Курляндии в конце XVIII — начале XIX века. 242 с.
- ²³ Turpat.
- ²⁴ О утверждение записки Курляндскаво Обер-форстмейстера о янтарном промысле в Курляндской Губернии. Полное собрание законов Российской империи съ 1649 года томъ XXVI, 1800.–1801. Типографии II отделени собственной Его Императорского Величества Канцелярия. 495–496 с.
- ²⁵ LVVA, 472. f., 11. a. 1824. l. (Bernsteinfischereyen im Curland (Perkuhnen), 1829. g.)
- ²⁶ Formāli dzimtbūšana Kurzemē tika atcelta 1817. g., taču reālā situācija mainījās tikai vairāku gadu laikā pēc tam, jo zeme palika muižnieku īpašumā un zemnieki bija spiesti slēgt līgumus par zemes nomu un vēlāk — par izpirkšanu. Līdz pat 19. gs. vidum izplatītākā bija klausu noma, kad to nomainīja naudas noma (Latvijas Vēstures enciklopēdija, bez dat. *Zemnieku brīvīšana*, Sk. internetā (2013.01.13.) <http://www.letonika.lv/groups/default.aspx?cid=31620>
- ²⁷ Gūtmanis O. *Dzintars*. Rīga: Jumava. 2006. 77 lpp.
- ²⁸ Кеппен Ф. П. О нахождении янтаря в пределах России. Журнал Министерства народного просвещения, 60 (288). С-Петербург: типография В. С. Балашева, 1893. 301–343 с.; LVVA, 472. f., 11. a., 843. l. 53. lp. (Pērkones muižas zemnieku inventarizācijas saraksti, 1821. g.); LVVA, 472. f., 11. a., 541. l., 55. lp. (Papes muižas inventarizācijas akts, 1834.–1844. g.); LVVA, 472. f., 11. a., 614. l., 52. lp. (Sventes (Sventājas — aut.) pusmuižas inventarizācijas akts, 1821. g.)
- ²⁹ Gūtmanis O. *Dzintars*. 77 lpp. 52. lp.
- ³⁰ Anšulis V. *Baltijas dzintars*. Rīga: Liesma. 1979. 162 lpp.
- ³¹ LVVA, 472. f., 11. a. 1824. l. (Bernsteinfischereyen im Curland (Perkuhnen), 1829. g.)
- ³² LVVA, 183. f., 167. a., 221/1 — 4, 6–8. l., Kurzemes guberņas, Grobiņas apriņķa, Pērkones muižas Dienvidu daļas plāns. 1880. M 1:5200; LVVA, 183. f., 167. a., 222/1., 222/2. l., Kurzemes guberņas, Grobiņas apriņķa, Pērkones muižas Ziemeļu daļas plāns. 1880. M 1:5200.
- ³³ Dzintara rakšana. *Zemkopis*. 1901. 9. maijs. 19: 259; Dzintars I. *Latviešu Avīzes*. 1854. 19. aug. 34: 134–136; Dzintars II. *Latviešu Avīzes*. 1854. 2. sept. 36: 142; Kurzemes dzintara darbnīcas. *Dienas Lapa*. 1895. 9. febr. 33: 1.
- ³⁴ Dzintara rūpniecība Kurzemē. *Tēvija*. 1897. 31. dec. 53: 2.
- ³⁵ Turpat.
- ³⁶ Bliujienē A. *Lietuvos priešistorės gintaras*. Vilnius: Versus aureus. 2007. Sk. internetā (2013.07.23.) http://www.ambergallery.lt/en/disp.php?itm=en_museums_3%2Fen_museums_3_5%2Fen_museums_3_5_1
- ³⁷ Dzintara rūpniecība Kurzemē. *Tēvija*. 1897. 31. dec. 53: 2.
- ³⁸ Dzintars. *Brīvās Zemes Ilustrētais Pielikums*, 1927. 2. jūn. 1. lpp.
- ³⁹ Minerālu apstrādāšana Latvijā. *Zemkopis*. 1912. 1. aug. 31: 610.
- ⁴⁰ Dzintara rūpniecība Kurzemē. *Tēvija*. 1897. 31. dec. 53: 2.
- ⁴¹ Kurzemes dzintara darbnīcas. *Dienas Lapa*. 1895. 9. febr. 33: 1.
- ⁴² Turpat.
- ⁴³ Dzintara rūpniecība Kurzemē. *Tēvija*.

1897. 31. dec. 53: 2.; Kurzemes dzintara darbnīcas. *Dienas Lapa*. 1895. 9. febr. 33: 1.
- ⁴⁴ Turpat.
- ⁴⁵ Turpat.
- ⁴⁶ Dzintara rūpniecība Kurzemē. *Tēvija*. 1897. 31. dec. 53: 2.
- ⁴⁷ Dažādi raksti. Minerālu apstrādāšana Latvijā. *Zemkopis*. 1912. 1. aug. 31: 610.
- ⁴⁸ Balčius M. Gintaro rīnkimas Lietuvos pajūryje ir gintaras šventojiškių XVII–XX a. pirmosios pusės puošyboje (Amber Collection Lithuanian coast and sventainians amber decoration XVII–XX first half). *Kultūros paminklai*. 2001. 8: 37–45.
- ⁴⁹ Dzītars I. *Latviešu Avīzes*. 1854. 2. sept. 36: 142.
- ⁵⁰ Turpat.
- ⁵¹ Dzītars I. *Latviešu Avīzes*. 1854. 19. aug. 34: 134–136.
- ⁵² Turpat.
- ⁵³ Dzītars II. *Latviešu Avīzes*. 1854. 2. sept. 36: 142.
- ⁵⁴ Кеппен Ф. П. О нахождении янтаря в пределах России. 301–343 с.
- ⁵⁵ Kas vēl gaida mūsu senatnes pētniekus. *Kurzemes Vārds*. 1938. 26. aug. 19²: 4.
- ⁵⁶ Siliņš J. Dzintars. *Sievietes Pasaule*. 1933. 1. janv. 1: 3.
- ⁵⁷ Dzītars II. *Latviešu Avīzes*. 1854. 2. sept. 36: 142.; Kurzemes dzintara darbnīcas. *Dienas Lapa*. 1895. 9. feb. 33:1; Der Kurländische Bernstein. *Rigasche Zeitung*. 1854. 17. febr. 39: 14.
- ⁵⁸ Aleksejeva T. Some Aspects of Jewish history in the Duchy of Courland (1561–1795) *Humanities and Social Sciences. Latvia*. 1994. 2: 4–21.
- ⁵⁹ Krolls O. Amatu veidošanās Kurzemē. *Kurzemes Vārds*. 1936. 10. jūl. 152: 8.
- ⁶⁰ Gūtmanis O. *Dzintars*. 77 lpp.
- ⁶¹ Dzītars II. *Latviešu Avīzes*. 1854. 2. sept. 36: 142.
- ⁶² Turpat.
- ⁶³ Dzintara rakšana. *Zemkopis*. 1901. 9. maijs. 19: 259.
- ⁶⁴ Кеппен Ф. П. О нахождении янтаря в пределах России. 303 с.
- ⁶⁵ Blese E. *Pārskats par studijām Prūsijas valsts arhīvā Karalaučos 1929. g. vasaras komandējuma laikā*. Rīga, 1929. 33. lpp.
- ⁶⁶ Palangas saimnieciskā nozīme Latvijā. *Latvijas Sargs*. 1920. 29. apr. 96: 1.
- ⁶⁷ Peļše R. Mākslas rūpniecība un sīkrūpniecība Latvijā. *Brīvā Zeme*. 1924. 24. maijs. 117: 5.
- ⁶⁸ Un mūsu šī Baltajā jūra mūždien. *Rīgas Jūrmalas Vēstnesis*. 1938. 6. aug. 13: 1.
- ⁶⁹ Turpat.
- ⁷⁰ Latviešu piemiņas lietišķu gatavošana. *Darba Dzīve*. 1939. 21. janv. 4: 7.
- ⁷¹ Pie dzintara apstrādātājiem. *Kurzemes Vārds*. 1942. 23. janv. 19: 6.
- ⁷² Latvijas Amatniecības kamera. Īsi par Latvijas Amatniecības kameru. Sk. internetā (2013.08.05.) <http://www.lak.lv/pub/?id=97>
- ⁷³ Stiglics E. Dzintara burvība un mūsu tautas māksla. *Sējējs*. 1938. 1. aug. 8: 883.
- ⁷⁴ Zvejniecības un zivkopības apskats. Dzintars jāveido latviskā garā. *Zvejniecības Mēnešraksts*. 1937. 1. nov. 8: 249.
- ⁷⁵ Latvijas derīgo izrakteņu pētīšana un izmantošana. *Ekonomists*. 1932. 31. dec. 24: 24.
- ⁷⁶ Rūpniecības uzņēmumi, kuros strādā 5 vai vairāk strādnieku vai atrodas mehāniskais dzinējspēks, jo amatniecības un sīkrūpniecības nozares kopumā atradušās ārpus statistiski kontrolējamās rūpniecības. (Sk. Jenieks M. *Latvijas statistikas atlases*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1938. 56 lpp., 64 lpp. il.)
- ⁷⁷ Latvijas statistikas gadagrāmata, 1921. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde. 1921. 259. lpp.; Latvijas statistiskā gadagrāmata, 1929. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1929. 231. lpp.; Latvijas statistiskā gadagrāmata, 1939. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1939. 182. lpp.
- ⁷⁸ Pie dzintara apstrādātājiem. *Kurzemes Vārds*. 1942. 23. janv. 19: 6.

⁷⁹ Liepājnieki atkal apstrādā dzintaru. *Tēvija*. 1942. 23. febr. 45: 6.

⁸⁰ Der Kurländische Bernstein. *Rigasche Zeitung*. 1854. 17. febr. 39: 14.

⁸¹ Ansulis V. *Baltijas dzintars*. 162 lpp.

⁸² Liepājas Tautas mākslas un kultūras centrs. Tautas lietišķā māksla. Sk. interneta (2014.02.27.) <http://www.liepajaskc.lv/kolektivi/tautas-lietiska-maksa/>

⁸³ Mežgailis B. u.c. (red.) *Padomju Latvijas lauku iedzīvotāji un viņu kultūra mūsdienās*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts, Zinātne, 1985. 221.–xxx lpp.

⁸⁴ Lejniece A. Intervija. Bernāti, “Jaunskābarži”; Krūmiņa Ā. Intervija. Pērkone, “Klinitis”, 13.07.2013. Abu interviju ieraksti autoru arhīvā.

TERRITORIALITY AND DEVELOPMENTS OF AMBER PRACTICES IN LATVIA IN THE 19TH AND 20TH CENTURIES

Kristīne Krumberga
Anita Zariņa

Summary

Key words: *amber, amber practices, Pērkone manor, Palanga, craftsmanship*

According to the common knowledge grounded in collective memory and ethnographic studies, amber is the symbol of Latvian culture and ancient Latvian folk art. However, the history of amber practices in Latvia in the last two centuries has been rather ambiguous and contested.

The occurrence of amber in the territory of Latvia has been related to coastal formation processes thus determining its limited depositions and availability. But amber's values and symbolic significance in the last two centuries have formed through complicated economic, social and political circumstances that are discussed here in the framework of cultural geography perspectives. The article reveals less considered aspects of amber history in Latvia focusing on territoriality issues related to the practices of amber as well as by displaying and reappraising the ruptures of these practices in relation to economic, social and political contexts. This is discussed by illustrating a case study of five *ambermen* in Pērkone manor in the first half of 19th century, outlining the development of the beginnings of amber industry, especially in Palanga region, and examining the activities of Jews in the amber scene through the 19th century up to the 1920s. Since amber obtained a symbolic meaning for Latvianness during the events of the 20th century, its economic value has noticeably changed. Amber has served to be a unifying link for the Latvian nation during the first years of independence as well as in the Soviet period that was strengthened by the developments of small industry and national craftmanshift, marking amber as one of the key elements for Latvian national self-reference.